

A guberál, guba és rokonságuk

A több jelentésű *guberál* ige eredetére eddig csak egy föltételes magyarázat van. ERDŐDI JÓZSEF szerint (Népünk és Nyelvünk IX, 112): „a *guberál* ige... a hazai német *guberieren*-nek olyan alakban való átvétele, mintha latin jövevény lenne, a német *guberieren* pedig talán < olasz *cooperare*“. A hazai német *guberieren* azonban — sajnos — eddig nem került elő. Ami az olasz *cooperare* 'együtműködni, közreműködni' igét illeti, ezt jelentésében és a mögötte létező élet szempontjából nagy szakadék választja el a *guberál* asszociációs körétől.

BÁRCZI GÉZA a pesti nyelvről szóló alapvető tanulmányában (MNy. XXVIII, 91) föl sem veti a *guberál* eredetének kérdését. Csak annyit említ, hogy a *guba* főnév összefügg a *guberál* igével, és 'hogy a *guba* képzése (milyen gyökből?) a ritkább *-a* képzővel történt.¹ Ez az *-a* képző, illetőleg szóvég vizsgont idegen szavak átvételénél éppen nem ritka, a latinositva-magyarosítás egyik ismert tünete: *cigaretta*, *mancsetta*, *masina*, *péllda*, *brosúra*, *biléta*, *cérna* stb. (vö. TOLNAI, Ál-latin jövevényyszavak: Szily-Emlék 84). De itt nem is idegen szónak *guba* alakra magyarosított átvételéről van szó, hanem — amint alább szeretném kifejteni — a *guberál* igéből való *guba* főnévi alak elvonásáról.

A *guba* eredetéről ugyancsak ERDŐDI JÓZSEF írt (i. h.). Szerinte a *guberál* csak *gubera* alakra rövidülhetett (vö. Nyr. XLIII, 267), a további elvonás nem lehetséges. Ezért a *guba* magyarázatát — nem törődve a tőle végképen elszakított *guberál* sorsával — a népi *guba* 'kerek tészta' szóhoz kapcsolja. Ezt a származtatást, mely szerint a *guba* 'gubacs' jelentése fejlődött volna az 'apró, korongalakú tészta, mákosguba' jelentésen keresztül 'péNZ' jelentéssé, a SzófSz. is elfogadta.

Az alábbiakban azt szeretném bizonyítani, hogy a *guba* 'péNZ' szónak semmi köze a *guba* 'tészta' tájjszóhoz, ellenben összefügg a *guberál* igével, utóbbi pedig végső elemzésben héber eredetű.

Mindenekelőtt meg kell vizsgálnunk ennek a szócsoporthoz a magyar szótári adatait. A *guberál* és a *guba* megvan a népnyelvben, a diáknyelvben, a kártanyelvben, a familiáris köznyelvben és a jassz-nyelvben.

I. A m a g y a r a n y a g.

A) A n y e l v j á r á s o k. Tapolcáról való közlés: *gubérányi* [kártyázásnál] (Nyr. VIII, 469). A Nyr. közlése nem adja a szó jelentését! — A MTsz. átveszi ezt az adatot *gubérál* címszó alatt, megjegyyezve, hogy „kártyázási műszó“, de jelentést szintén nem ad. — SZTROKAY LAJOS közlése (Nyr. XLIII, 267): „*Gubera*. Kemenesben, de általában egész Vasban közismert kártyaműszó. Jelentése: 'megajánlás'. »Mennyi a *gubéra*?« »Öt.« »Hát te mennyit *gubérász*?« »Semmit.«“ A közlésből kitűnik, hogy a jelzett nyelvjárásban a *gubera* névszó mellett él a *guberál* ige is. Ehhez mindjárt itt jegyezzük meg, hogy a közlő pontatlanul állapítja meg a szó jelentését. Lényegileg valóban 'megajánlás', de ez konkrétan mint 'tét' nyilvánul meg, a 'tét' pedig — mint a neve is mutatja — a. m. 'kitenni bizonyos összeget a bank ellenében' (nyilván huszonegyesről lévén szó). A *guberál* tehát mindenképen pénzre vonatkozik. Megerősíti ezt a következő adat is. — VISKI KÁROLY közlése

¹ A *guba*, *gubó* szók rokonítására nézve vö. PAIS: MNy. XXXIV, 238. — P. D.

(Nyr. XLIII, 270): „*Gubera*. Tréfás fölszólító ehelyett: *guberáld ki* (= fizess, tedd ki, add meg). Az országban szanaszét [!] kivált városiak nyelvében hallható; a néptől nem ismerem. (Vö. *muta* ⇒ *mutasd*.)“ VISKI közlése tisztázza a szócsoport értelmét és a *guberál*, *gubera* mellé egy *kiguberál* igét is csatol. Ennek a *kiguberál* igének — mint látni fogjuk — jelentősége van a szócsalád szempontjából. Azt a megjegyzését a közlőnek, hogy a szót „a néptől nem ismeri“, mint negatív bizonyítékot nem tarthatjuk döntőnek. Különben is nehéz megállapítani, mit ért itt a közlő „nép“-en, s egyébként ő maga is állítja, hogy az „országban szanaszét“ hallható kártyázás közben. — SzamSz.: „*guberál* 'fizet'; *kiguberál*, *kigubáz* 'kifizet' (pénzt), tréfás.“

B) Di á k n y e l v. SCHOBER BÉLA közlése (Nyr. XXVI, 190): *guberál*, *gusztál* 'megfigyel, vizsgál'. Itt megjegyezhetjük, hogy a *guberál* „új“ jelentésben jelenik meg: szinonimja a *gusztál* igének. A kártyanyelv ismerői előtt (l. alább) ez nem meglepő. Aki *guberál*, az valóban *gusztál* is. A *guberálás* ugyanis úgy történik, hogy a játékos a huszonegyesben a húzott lapot nem nézi meg, hanem az előző alá teszi, és aztán lassan fölfelé csúsztatva fokról fokra találgatja, élvezettel *gusztálva*, hogy milyen kártya lesz: nyerést hoz-e vagy fuccsot, vagy olyan pontot, melynél becsületesen vagy ravaszul meg lehet állni a bankkal szemben. — SIMONYI ZSIGMOND közlése a selmecbányai diáknyelvből (Nyr. XLVI, 245): *guberálni*, *gubázni* 'fizetni'. Itt bukkan föl először a lehetőség a *guba* 'pénz' megszületésére, elvonásképen a *gubázni* igéből. Egyidejűleg (1917.) már van is két adat a *guba* 'pénz' szóra (l. alább).

A *guberál* jelentései az eddigi adatokban: 1. 'kiteszi a pénzt, fizet'; 2. 'kártyát elrejtve *gusztál*'.

C) K á r t y a n y e l v. Z. ZOLNAY VILMOS, A kártya története. 1928.: *guba* 'pénz'; *guba ki!* 'a pénzt kitenni' (kártyázásnál); *guberálni* 'a tétet kitenni'.

D) F a m i l i á r i s k ö z n y e l v. CzF., BALLAGI nem ismerik a szót. — BALASSA szótára (1940.) pontosan definiálja: *guberál* 'kirak (pénzt) kártyajáték közben'; *kiguberál*; *guba* 'pénz, készpénz'. BALASSA értelmezéséből hiányzik a *guberál* 'kártyát *gusztál*'. — Saját emlékezetem alapján, amit újabban mások is megerősítettek, megtoldhatom a *guberál* jelentését egy harmadikkal. Mikor az első világháború után fűtőanyag-szűkében volt Budapest, a hatóságok megengedték az egyik szemét-lerakódóhely, az úgynevezett Cséry-telep kitermelését. Már előzőleg rájött a környék lakossága, hogy a telep anyagából ki lehet kaparni használható fűtőanyagot, szemétkerült szén-, és koksztmaradványokat. Ezeket a koksztkeresőket, kocsztbányászokat akkor *guberálók*-nak nevezték. Följegyzéseim nincsenek erre vonatkozólag, de az akkori újságokból meg lehet állapítani a szó létezését. Barátaimtól e cikk írása közben hallottam, hogy 1945-ben, amikor Kolozsvártól eltem, Budapesten a szemétker, romokban turkálókat ugyancsak *guberáló* néven nevezték.

E) J a s s z - n y e l v. A jassz-szótárak gazdag adatokat szolgáltatnak a *guberál* szó családjára. Ezek és a hármas jelentés egyúttal utat is mutatnak a szó eredetének nyomozására. — JENŐ—VETŐ, A m. tolvajnyelv szótára. 1900.: *guberál* 'keres'. — A tolvajnyelv szótára. Államrendőrség. 1911.: *chavure* 'rejtekhely'; *kabore* 'olyan hely, ahol a lopott tárgyat elrejtik, elássák'; *guberál* 'keres'; *kiguberál* 'a pénzt a balekkal a bankba kell tétetni'. A kiad-

vány az utóbbi szót a *besítottlatni* címszó alatt közli; a fogalmazás nyilván pongyola: a *kiguberál* a *kiguberáltatni* helyett áll. — VELLEDETS LAJOS, A link nyelv (MNY. XIII, 60): *guba* 'pézn'. — KABDEBÓ, Pesti jassz-szótár. 1917.: *guberálni* 'keresni'; *gubersátán* 'házkutatás'; *gubra* 'pézn'. Utóbbi alak átmenet a *gubera* és a *guba* között. — SZIRMAY—BALASSA, A m. tolvajnyelv szótára. 1924.: *guba* 'pézn, a rendelkezésre álló készpézn'; *guberálni* 'kitenni a tétet, megmutatni'.

Az eddigiek alapján megállapíthatjuk, hogy a *guberál* igének háromféle jelentése van a magyar nyelvhasználatban: 1. 'keres, kiásással kerēs'; 2. 'kiteszi a pénzt, fizet'; 3. 'elrejtve, eltakarva gusztálja a kártyát'.

Miképen lehetséges ugyanegy szónak ez a látszólag egymástól annyira eltérő háromféle jelentése? Lehet-e közös nevezőre hozni és egymásból származtatni ezeket a jelentéseket? Mi a szónak ősi jelentése? Melyik az a nyelv, amelyben ez a jelentés megtalálható? A magyarban 1879-nél régebbre nem tudunk visszamenni, ami persze nem jelenti azt, hogy a *guberál* nem élt nyelvünkben esetleg jóval ez időpont előtt is. Az efféle sehová sem tartozó, irodalmi menlevéllel nem rendelkező fattyú-szavakat (Z. ZOLNAY VILMOS elnevezése) nem szokták bebocsátani a szótárakba; csak azóta nyertek jogot, amióta nyilvánvalóvá lett, hogy a nyelv életében milyen nagy szerepet játszanak a népi, familiáris szavak. A *guberál* magyar alapszaváról nem tudunk, pedig a szó jellege származékra vall. (A *guba* későbbi fejlemény, erről alább szólunk.) Az *-erál* végű igék — az ismeretlen eredetű *kunyerál* kivételével — rendszerint latin vagy német eredetűek: *fuserál* (német), *macerál* (latin), *temperál* (latin-német stb.), bár van cigány eredetű is: a jassz *vakkerál* 'dicsér', amely viszont megvan a német tolvajnyelvben is (*vakerkerav* 'plaudern'; vö. POLZER alább i. m.). Így — tekintettel a jassz-alakokra — természetes a gondolat, hogy a *guberál* eredetijét a német tolvajnyelvben keressük.

2. R o t w e l s c h.

POLZER, Gaunerwb. München, 1922.: *Kabore, Kawure* 'Versteck-Verstecksort'; *Koberer, Kober* 'Gaunerwirt' [orgazda egyúttal és tolvaj, rejtegető]; *Kuberer* 'Polizeikommissär, der die Aufsicht über die öffentlichen Dirnen hat'; *kuberieren* 'zahlen'; *Keber, Kewer* 'Grab, Grube, Höhle, Versteck'; *Kiberer, Kiwerer* 'Detektív'. Szándékosan idézem POLZERBÓL a látszólag ide nem tartozó szó-variációkat is, mert a jasszban és a rotwelschben mindenfajta hangkombinációk és jelentésváltozások lehetségesek: nincs szokásnorma, irodalmi tekintély, amely megmerevítené a nyelvet, és kiküszöbölné a sokszor játékos, szeszélyes képződményeket. Legyen szabad itt arra emlékeztetni, hogy a magyar jasszban JENŐ—VETŐ (1900.) óta közismert a *kiberer* 'detektív'. Említsük még meg, hogy POLZER gyűjteménye aránylag igen modern, de anyaga nyilván régebbre mutat vissza. — E. NASCHÉR, Die Gaunerspr. (Wien, 1910. 146): *kwure* 'Grab, Versteck'. — A rotwelsch *Kuberer* megvan AVÉ-LALLEMANT nagy gyűjteményében (Das deutsche Gaunerthum IV. köt. Leipzig, 1862. 555), egy olyan szócsalád keretében, ahol — a tolvajnyelvekre jellemzően — sokszor egy szón belül is a legkülönbözőbb jelentések kerülnek össze: *Keber, Kabber, Kewer* 'das Grab, Grube stb.'; *Kabore* 'das Begräbnis, Grabmal, Grube, Versteck, der Versteckort, das Versteckte'; *kabern, kabbern* 'graben, verscharren'; *Koberer* 'der Wirth, besonders Gaunerwirth [nyilván azért, mert orgazda, aki elrejtí a lopott holmit], der Zuhälter einer öffentlichen Dirne'; *kobern* 'coire' [talán a 'fedezés' gondolata alapján];

Kuberer 'der Polizeikommissar, der die Aufsicht über die öffentlichen Dirnen hat'; stb., stb. — R. FRÖHLICH, Die gefährlichen Klassen Wiens. Wien, 1851. (idézi F. KLUGE, Rotwelsches Quellenbuch. Strassburg, 1901. 399): *Kabber* 'die Grube, das in die Erde gegrabene Loch stb.'; *kabbern* 'graben'; *Kabore* 'der Ort, wo etwas, besonders gestohlenes Gut und Diebswerkzeug vergraben oder versteckt sind, auch der vergrabene oder versteckte Gegenstand selbst'. — C. W. ZIMMERMANN, Die Diebe in Berlin. Berlin, 1847. (idézi F. KLUGE i. m. 379): *Kabohre* 'jede verwarhlich niedergelegte oder verborgene Sache'; *verkabohren* 'eine Sache *kabohre* (verwarhlich, sicher) verstecken'; *kabohrt die Muddelei* 'versteckt die Karten'. — Rotwelsche Grammatik. 1755. (idézi F. KLUGE i. m. 240): *kabern* 'verstecken, bergen, graben'. — Inquisitions-Acten. 1745. (idézi F. KLUGE i. m. 232): *vercapern* 'verscharren'.

A rotwelsch adatokból két olyan jelentés hámozható ki, amely a jassz *guberál* jelentésével kapcsolatba hozható: 1. 'fizet'; 2. 'elás, elrejt'. Az utóbbi jelentést megerősíti a rotwelsch szó zsidó-német (jiddisch) őse.

3. Jiddisch.

A héber adatokra, mint a rotwelsch szócsoport előzményeire AVÉ-LALLEMANT i. m. 445 utalt: *kowar* 'er hat begraben'; *kewer* 'das Grab'; *kewuro* 'das Begräbnis'; *bekabern* 'begraben'. — E. NASCHÉR, Das Buch des jüdischen Jargons. Wien, 1910. 60: *kwores* 'Begräbnis'.

A rotwelsch adatok és a magyar szó azonosítása mindenekelőtt hangtani akadályokba látszik ütközni. Az idegen alakok mind zöngétlen kezdetűek. A *k* > *g* változás azonban a németben is, a magyarban is általános jelenség, s így mind az idegen nyelvi zöngés szókezdet, mind a magyar zöngésülés föltehető. — A középfelnémetben gyakoriak az ilyen alakpárok: *kratte* ~ *gratte* 'Korb'; *kollier* ~ *gollier*; *koller* ~ *goller* (vö. magyar *gallér*, LUMTZER—MELICH, DOLw.); *kölsch* ~ *golsch* 'kölnisches'; *kugel* ~ *gugel* 'Kapuze' (< középlatin *cuculla*); stb. A *k* ~ *g* változást GRIMM szótára hosszasan tárgyalja a *K* és a *G* címszó alatt (IV, 1109 és V, 2). A középnémet *k*-nak a délnémetben gyakran *g* felel meg, a Lautverschiebung-törvény ellenére: az alnémet *kiwít* megfelelője a középfelnémetben *gibiz*, a korai felnémetben (bajor-osztrák) *geibitz* (vö. KLUGE—GÖTZE, EtWb.), mai alakja: *Kiebitz*. Idegen szavak szókezdő *k*-ja a németben gyakran *g*-vé lett, vagy legalább is *k* ~ *g* váltakozást mutat: lat. *carrus* > ófn. *garra*, *carra*, *charra* > úfn. *Karren*; délnémet alakok: *Gaspar*, *gutsche* stb. — A *k* ~ *g* váltakozás megvolt a középkori latinban is: *crupta* ~ *grupta* (> ném. *Gruft*) 'kripta' (KLUGE—GÖTZE, EtWb.) stb.

A jövevényszavak szókezdő *k*-jának a zöngésülése a magyarban is gyakori jelenség: ném. *kavalier* > m. *gavallér* (KNIEZSA: MNy. XXIX, 146; EtSz.) stb. A magyar nyelvjárásokban is gyakori a szóeleji *k* ~ *g* váltakozás: *kóklér* ~ *gauklér*, *krajcár* ~ *garajcár*, *kréta* ~ *geréta* (MTsz.); vö. még *Gálló* ~ *Kálló* (MNy. XVI, 37).

Ha a hangtani nehézségeket elhárítottuk tekinthetjük, további kérdés, miképen képzelhető el a *guberál* hármas jelentésének kialakulása?

A szó ősi jelentése a héber-jiddisch alakokból megállapíthatóan: 'elás, eltemet'. A német tolvajnyelv a szócsaládot abban a három gondolatkörben alkalmazta, amely az alvilág életének leginkább megfelelt: a lopott holmi elrejtése és elővétele; a prostitúció és a rendőrség; a kártyázás. Az első csoportba tartoznak: *Kewer*, *Keber*, *Kabore* 'sír, rejtekhely'; *Koberer* 'or-

gazda'; *Kober* 'kocsmáros'. A másodikba: *kobern* 'coire'; *Kuberer*, *Kiberer* 'puella-ellenőrző rendőz, detektív'. A harmadikba: *verkabohren*, *kaboren* 'elrejtteni a kártyát'; *kuberieren* 'elővenni a pénzt, fizetni'.

Állapítsuk meg, hogy a végső fokon héber-rotwelsch eredetű *guberál* a magyarban teljesen levetkőzte „tolvaj“-jellegét és a familiáris élet kedélyes szava lett. A magyar jelentésmegoszlás a következőképpen alakult: 1. A szó legősibb jelentését látszik őrizni a *guberál* 'koksztot keres, kiás, szeméttelenen keresgél'. Ezt a 'keres' jelentést regisztrálják az első jassz-szótárak, amikben a *guberál* szó előfordul (JENŐ—VETŐ, 1900.; Rendőrség, 1911.). Itt tulajdonképpen az történt, hogy a *guberál* — ősenek 'elás' jelentése helyébe — fölvette a *kiguberál* ellenkező: 'kiás' jelentést. Hasonló a *bogoz* szónak 'esomóz' és 'esomót kiold' kettős jelentése. — 2. A *guberál*, *kiguberál* 'kiteszi a pénzt, fizet' jelentése már a kártyázás körébe tartozik. A pénzt, ami a zsebben van elrejtve (ha ugyan nem „link“ a tét), ki kell guberálni, azaz elővenni, megmutatni, hogy létezik, és letenni az asztalra, nehogy letagadható legyen az összeg... Itt is azonosul a *guberál* a *kiguberál* jelentésével. Később a pénzletétel azonosult magával a fizetéssel, a pénz fogalmával. Így vált szükségessé a *guberál* igéből a *gubera* (VISKI, 1914.):> *gubra* (KABDEBŐ, 1917.):> *guba* 'pénz' (VELLEDITS, 1917.) elvonása. Fordítva: a *gubra* és *gubera* alakokat a *guba* szóból nem lehetne megmagyarázni! Hasonló elvonások: *blamíroz*, *blamál* :> *blama*, *zabál* :> *zaba*, *kajál* :> *kaja*, *kapál* :> *kapa*, *himbál* :> *himba-limba* 'hinta' (MTsz.). — 3. A harmadik jelentés: 'elrejtve gusztálja a kártyát' elég korán, a jassz-szavak szótározása előtt jelentkezik (SCHÖBER, 1897.), mégpedig a diáknyelvben, ahová nyilván a kártyások szókészletéből került. Ez a jelentés is levezethető az ősi héber 'elás → elrejt' jelentésből.¹

A *gubáz* alak vagy magyarosabb változata a *guberál* igének, vagy pedig a *guberál* igéből elvont *guba* visszaképzése igévé. Valószínű, hogy a *guba* elvonását a régebbi *guba* 'ruhaféle' és *guba* 'gubacs' szavak létezése is elősegítette. — Egyelőre megmagyarázatlan marad a *gubersátán* 'házkutatás'. — A jassz *kiberer* 'detektív' mindenképpen rotwelsch eredetű. A szónak azonban a magyar nyelvtudatban már semmi kapcsolata nincs a *guberál* jelentéscsoportjával.

Az elmondottak után nem valószínű tehát, hogy a *guba* 'mákosguba' szóból lett volna a *guba* 'pénz', majd ebből képződött volna a *guberál*. Sokkal inkább föltehető, hogy nyelvünk *guberál* szava héber-rotwelsch eredetű, s a *guba* 'pénz' szó ebből való magyar nyelvi elvonás. Ez utóbbi magyarázat tehát egy többezeréves nyelvi és társadalmi múlthoz kapcsolja ezt a familiáris-népies szavunkat. Tegyük még hozzá, hogy a szó a héber óta csak a magyarban jutott a köznyelv szintjére. A magyarban — jelentéseivel is, alakjaival is — színesíti és gazdagítja a beszélt nyelvet.

ZOLNAI BÉLA

¹ A kártya guberálásának ősi 'eltemet' jelentéséhez van egy analóg kifejezés a baccarat-játékban: azt a dobozt, ahová a lejátszott kártyákat dobják, *koporsó*-nak nevezik.